

ПРИЛОЗИ

Stanko JOVANOVIĆ*, stankojovanovic10@gmail.com
Srećko ŽIVANOVIĆ**, sreckoivanovic97@gmail.com

BIJELI PAVLE: U POČETKU...

ABSTRACT: *Bjelopavlići tribe represents one of the seven hill tribes that inhabit today's territory of Montenegro. Together with the other tribes (Vasojevići, Kući, Bratonožići, Piperi, Moračani and Rovci), they form historical and ethnogeographical region known as the Hills. Bjelopavlići tribe is situated in the valley of river Zeta (today's Danilovgrad municipality). Progenitor of this tribe is believed to be Paul The White (Bijeli Pavle). Who was Paul The White, why did he come and for what reasons, as well as his heritage, are questions which were always quite interesting for members of this tribe. Even though many authors tried to answer these questions through tradition analysis, we are offering a little different approach in this paper.*

KEY WORDS: *Bjelopavlići, Lužani, Brda, (Bijeli Pavle) Paul The White, Early Middle Ages, Church of Sv. Vračevi, Slatina*

I

Geografski prostor na kojem se odigrava predanje o Bijelom Pavlu danas poznajemo kao Bjelopavlićka ravnica (slika 1). To je područje koje također prepoznajemo kao dio Dioklitije (u ranom srednjem vijeku), Zete (od jedanaestog vijeka) i Gornje Zete.¹ Veoma značajan period u Bjelopavlićkoj ravnici je rani srednji vijek (sedmi – deseti vijek), kada se na njenom prostoru nalazi centar sklavinije i arhontije Dioklitije, na Martiničkoj gradini kod Spuža,²

---

* Master arheolog – kustos Zavičajnog muzeja Danilovgrad. /The author is a Master archaeologist and a curator at the Heritage museum of Danilovgrad.

** Master arheolog. /The author is a Master archaeologist.

¹ ВИИИЈ 3, 1966, 212; Novaković, 2007, 121–126;

² Борозан, 1999, 79–111; Кораћ, 2001, 180–185; Iковић, 2017, 92, 96; Загарчанин, 2018, 43–44; Jovanović, 2021, 185–187; 2023a, 50–81.

sa crkvenom organizacijom pod ustrojstvom rimske crkve.³ Tek dolaskom na vlast cara Vasilija I (811–886), crkvena organizacija prelazi iz Rima u Konstantinopolj.⁴ Međutim, već u jedanaestom vijeku, Dioklitija nije više pod jurisdikcijom Dračke mitropolije, što se može vidjeti prema noticiji 13, gdje se Dioklitija više ne pominje među podređene Dračkoj mitropoliji.⁵ To znači da se crkvena organizacija vratila pod ustrojstvo sada već rimokatoličke crkve. U dvanaestom vijeku, Romeji su povratili svjetovnu vlast na Dioklitijom, ali ne i crkvenu. To se vidi iz dokumenta od 19. juna 1166. godine: *...imperante piissimo et semper triumphatore Hemanuhele, duce exixtente Dalma-cie atque Dioclie kyr Isanacio, qui in eadem dedicatione sua gratuita voluntate et benignitate affuit.*⁶ Tu se takođe pominje i papa Aleksandar III (1159–1181), prema kome je i datiran ovaj dokument: *...in sede apostolica residente papa Alexandro, imperante piissimo et semper triumphatore Hemanuhele.*⁷

Kraj dvanaestog vijeka obilježavaju dva događaja: Stefan Nemanja osvaja Dioklitiju i nastaje Barska arhiepiskopija. U fokusu crkvenih prilika, I. Komatina zaključuje da *успостављање српске власти у Дукљи није довело ни до каквих темељних промена у црквеним приликама. Дубровачка црква је и даље била неприкосновена на том простору.*⁸ Barska arhiepiskopija nastaje 1199. godine i barskom arhiepiskopu pod upravu su stavljani episkopi Kroje, Drivasta, Skadra, Pulata, Svača, Ulcinja i Sarda.⁹

Sledeći veliki događaj jeste osnivanje srpske autokefalne arhiepiskopije 1219. godine. Na području Dioklitije srpskom episkopskom noticijom

³ Na to primarno ukazuju sami dokumenti rimskih papa i noticija; kao napr. životopis pape Jovana IV (640–642) (**Liber pontificalis I, 330. 1 – 5**), pismo pape Agatona (678–681) caru Konstantinu IV (668–685) (**S. Agathonis papae epp., PL 187, 1226**) episkopska noticija iz sedmog vijeka koja decidno navodi da su Sloveni, između ostalih, pod jurisdikcijom Rimske crkve (**Hieroclis Synecdemus, no. 5.2 – 20**). Takođe treba uzeti za primjer i Šesti vaseljenski sabor u Carigradu (680 ili 681) gdje se govori o episkopima Soluna i Korinta kao predstavnicima rimske crkve (**Mansi, 1765, 640 – 640, 669**). Ovdje treba dodati i prepiske pape Vigilija i Gregorija iz kojih znamo da su i na području Prevalitane u šestom vijeku postojali papski posjedi (*Patrimonium sancti Petri; patrimonium Praevalitanum*) (**Škergo, 2004, 429 – 438**). S druge strane, tek u osmom vijeku, tokom vladavine cara Lava III (717 – 741) Carigradska patrijaršija kreće da širi svoju crkvenu organizaciju na prostoru Južnih Slovena (**И. Коматина, 2016, 47; Anastos, 1957, 14 – 31; U noticiji br. 1 iz sedmog ili početka osmog vijeka se navodi da su u sklopu Carigradske patrijaršije samo dijaceze Trakija, Azija i Pont, prema Notitiae 7 – 9, No. 1.1 – 455**).

⁴ Živković, 2013, 48; Dioklitija se nalazi u Noticiji 10, gdje se pominju episkopi Diokleje i Gradca kao potčinjeni dračkom mitropolitu (**Notitiae episcopatuum Ecclesiae Constanti-nopolitanae. P. 103**). Ova noticija je datovana u kraj desetog vijeka.

⁵ *Notitiae*, № 13.661–666.

⁶ CD, II, 102.

⁷ Isto.

⁸ И. Коматина, 2016, 218.

⁹ Theiner, *Monumenta Slavorum* I, 7–8; Innocentii III epp. I, PL 214, 727–729; CD II, 335–338. Takođe pogledati Историја Црне Горе, том II, 15–19; И. Коматина, 2016, 222–224.

osnovana je zetska episkopija, koja se nalazi na prvom mjestu.¹⁰ Sjedište zetske episkopije bilo je na Svetomiholjskoj prevlaci, u crkvi Sv. Arhandela Mihaila.¹¹ Krajem trinaestog vijeka, izgleda da se javljaju nesuglasice između dvije struje, unijatske i čisto pravoslavne, za vrijeme kralja Uroša.¹² Tokom vladavine kraljice Jelene područje Dioklitije i dalje se može smatrati katolički nastrojenim područjem, naročito u Primorju, ili Donjoj Zeti, gdje su osnovana četiri franjevačka manastira (Kotor, Bar, Ulcinj i Skadar).¹³ Za vrijeme cara Dušana, crkvene prilike se mijenjaju, budući da se u zakoniku izričito zabranjivalo katoličkom sveštenstvu da preobraća pravoslavne, da katolike treba vratiti u pravoslavlje itd.¹⁴ Nakon Nemanjića, vlast u Zeti pripada Balšićima, sve do prve polovine petnaestog vijeka (1421. godine). Izgledno je pravoslavlje bilo opredjeljenje Balšića, koji su podizali pravoslavne bogomolje po Zeti.¹⁵

Ovaj kratki pregled pokazuje preplet pravoslavne i rimokatoličke vjere na prostoru Zete tokom srednjeg vijeka. U tom periodu, prvi put se u istorijskim izvorima pojavljuje pleme Bjelopavlići, 1411. godine.¹⁶ I cjelokupno istraživanje plemena Bjelopavlići svodi se na ovu godinu, koja je svojevrsni *terminus post quem* ako se misli na samo pleme, odnosno *terminus ante quem* ako se misli na formiranje plemena od strane Bijelog Pavla. Predanja o tome kako se Bijeli Pavle doselio u Bjelopavliće su uglavnom slična: Bijeli Pavle dolazi na područje gdje obitavaju Lužani (slika 2), nakon čega se oni sami međusobno istrijebe, te se Bijeli Pavle naseljava u selo Sretnji i tu počinje proces formiranja plemena.¹⁷ Mnogi autori su pokušavali da putem analize predanja i neposrednih istorijskih događaja dođu do odgovora na pitanje ko je bio i kad je došao Bijeli Pavle u Bjelopavliće.¹⁸

II

Tokom jula 1989. godine, rađena su arheološka istraživanja lokaliteta Sv. Vračevi u selu Slatina.¹⁹ Riječ je o jednobrodnoj crkvi sa jednodjelnim

¹⁰ Мошин, Сербская редакция синодика II, 303; Зборник средњовековних повеља и писама I, 474, 478.

¹¹ Јанковић, 1999; Zagarčanin, 2018, 65–66.

¹² О овом периоду погледати И. Коматина, 2016, 364–367.

¹³ За Горњу и Донју Зету погледати Историја Црне Горе, том II, 48, ск. 2.

¹⁴ Fine, 1994, 316.

¹⁵ Tomić – Đurić, 2016, 401–403; Zagarčanin, 2022, 139.

¹⁶ Historijski arhiv Dubrovnik: Literae Levantis, vol. 1, f. 82 v.

¹⁷ Generalno po predanju Bijeli Pavle se ženi kćerkom Bana Lužanina, zbog čega su ga Lužani prezirali. U jednom trenutku Bijeli Pavle dobija naklonost Svete kraljice, koja proklinje Lužane zbog lažne vjere. Postoji još varijacija ovog predanja. Pogledati M. Шобајић, 1888; П. Шобајић, 1996, 27–28; Шеровић, 1948, 125; Павићевић, 1932, 143–144; Мијатовић, 1913, 141; Филиповић, 1948, 167–178.

¹⁸ Шалетић, 1996; Филиповић, 1948; Ђурђевић, 1984; П. Шобајић, 1996.

¹⁹ Istraživanjima je rukovodila Marina Perović.

zvonikom na preslicu na zapadu i polukružnom apsidom na istoku (dimenzija 19,65 x 6,75 m). Crkva je izdijeljena sa po dva para pilastera na po tri para traveja, zasvedena poluoblíčastim svodom (slika 3). Iako malog obima, sprovedena istraživanja bila su značajna za razumijevanje problematike vremena nastanka crkve, njene geneze, kao i definisanja novih istraživaćih pitanja. U naosu sadašnje crkve, tokom istraživanja, u sondi I, na 20 cm od poda sadašnje crkve, otkrivena je osnova zapadnog zida starije crkve.²⁰ Zid je širine oko 70 cm, formiran od dva reda monolitnih kamenih blokova, dobro obrađenih, fundiranih na kameni stanac. Blokovi su vezani slojem crvenice. Zidovi starije crkve su bili poremećeni, što može ukazati na činjenicu da je crkva pretrpjela oštećenja usled nesigurnog tla, koje za podlogu ima kameni škrljac, podločan hidro i geotektonskim poremećajima. Shodno tome, ne iznenađuje činjenica da je temeljna zona izgrađena od velikih kamenih blokova, povezanih crvenicom, koja je štitila crkvu od pomenutih hidro uticaja. Usljed obima istraživanja, ne možemo sa sigurnošću govoriti koliko puta i u kojem procentu je starija crkva bila oštećena, pošto se u sondi I jasno uočavaju prepravke u okviru istih gabarita crkve, tj. izdvajaju se različite građevinske faze; kao ni to da li je jedno od oštećenja značilo njen kraj. To otvara prostor za nova naučna pitanja.

Sonda I je dala odgovor i na izgled poda starije crkve, koji je rađen od kamenih ploča od zelenog škrljca, najvjerojatnije postavljenog u drugoj fazi obnove crkve. U sondi I pronađeno je šest ukopanih grobova, od čega su istražena tri groba, kategorisani kao grobovi 3, 4 i 4a.

Grob 3 (slika 4) orijentisan je zapad – istok, sa devijacijom zapadnog dijela za 36 stepeni ka sjeveru. Konstrukcija groba formirana je od grubo tesanih kamenih ploča koje su vertikalno postavljene, pa pokrivene s četiri veće pravougaone ploče. Pokojnik je sahranjen u ispruženom položaju, sa rukama prekrštenim na trbuhu i priljubljenim donjim ekstremitetima u predjelu koljena. U sloju iznad ovog groba pronađena su tri manja fragmenta fresko maltera, fragment gleđosane grnčarije i dvije gvozdene alkice.²¹ Nažalost, navedeni materijal se ne nalazi u fondu Zavičajnog muzeja Danilovgrada.

U neposrednoj blizini nalazi se grob 4, orijentisan zapad – istok. Skelet pokojnika je loše očuvan, pa čak nije konstatovana ni grobna konstrukcija, izuzev manjih ploča sa zapadne, sjeverne i južne strane. Po sačuvanim ostacima, pokojnik je položen na leđa.²²

Ispod groba 4 nalazi se grob 4a, orijentisan zapad – istok. Ostaci skeleta pokojnika su loše očuvani, mada se može istaći da je pokojnik sahranjen

²⁰ *Arheološka istraživanja crkve „Sv. Vračevi” u selu Slatina – Opština Danilovgrad, IV, Rezultati istraživanja*, Cetinje, 1989, 5 (u nastavku Rezultati...)

²¹ *Rezultati...* 9.

²² Isto.

u ispruženom položaju. Jasno je da se u slučaju ova dva groba radi o sukcesivnom sahranjivanju.²³

Svi grobovi se nalaze u sloju crvenice koji je kompaktan, odnosno nije probijan, pa se može zaključiti da se radi o grobovima koji su ukopani prije podizanja novije crkve, odnosno da su sahranjivani u periodu kada je bila aktivna starija crkva, što može ukazati na visoki status pokojnika; ili su pak sahranjivani u unutrašnjosti starije crkve između njenog prestanka i ponovne obnove, što je česta praksa u srednjem veku; ili u okviru nekropole, iznad koje je kasnije podignuta crkva. Sonda I svakako otvara niz novih istraživačkih pitanja, koja se tiču nastanka prve crkve kao i broja građevinskih faza i vremenskog okvira njihove realizacije.

Sonda II postavljena je uz sjeverni zid crkve. I ovdje su pronađena dva kamena bloka vezana slojem crvenice. Na ovim blokovima konstatovan je sloj krečnog maltera, izmiješan sa sitnim kamenjem, vjerovatno napravljen kao temeljna zona santrača, koji se vremenski poklapa sa temeljnom zonom registrovanom u sondi I. Ovo je vjerovatno period kada se gradi nova crkva na temeljima starije.²⁴

Sonda III postavljena je sjeveroistočno od apside crkve. Kod spoljeng dijela apside, pronađen je grob 7, na dubini od oko 1,1 m. Orijentisan je zapad – istok, sa konstrukcijom od vertikalno postavljenih manjih kamenih ploča i horizontalno postavljenom pločom kao pokrivačem. Nije dovoljno istražen.²⁵ Na sjeveroistočnom uglu crkve, u donjoj zoni sjevernog zida uklesan je jednostavan krst (slika 5). Ispod kamenih blokova, konstatovan je grob 9 (slika 6).

Grob 9 orijentisan je zapad – istok, sa devijacijom zapadnog dijela za 20 stepeni ka sjeveru. Svojom zapadnom stranom, grob ulazi ispod spoljašnjeg gabarita sjevernog dijela apside i zalazi ispod nje. Formiran je od vertikalno pobodenih kamenih ploča i pokriven istim takvim (slika 7).

Sonda IV postavljena je u jugoistočnom dijelu južnog zida crkve (slika 8). Ovdje je pronađen grob 8, koji se nalazio paralelno sa južnim zidom crkve. Konstrukcija groba formirana je od kamenih ploča, kao i pokrivač groba. Orijentisan je zapad – istok, pokojnik je ležao u ispruženom položaju sa desnom rukom položenom na trbuhu. U karličnom predjelu, između prekrštenih ruku pokojnika, nalazi se keramička pločica, poligonalnog oblika. Na stranama je plitko urezana predstava krsta i duboko urezana slova. Ova pločica je poslužila tadašnjim istraživačima da konstatuju da se radi o sahrani monaha.²⁶

²³ Isto.

²⁴ Isto, 12.

²⁵ Isto, 13.

²⁶ Isto, 15.

Prilikom arheoloških istraživanja pronađeno je 139 fragmenata živopisa, mahom u obrušenom šutu u naosu crkve (slike 9–11). Neki od fragmenata su pronalazeni u tkivima zidova, u sekundarnoj upotrebi, prilikom gradnje nove crkve.²⁷ Fragmenti fresaka su visokog likovno-umjetničko kvaliteta. Dva fragmenta su nešto većih dimenzija, te se na jednom može uočiti da se radi o očuvanim, slikarski lijepo modelovanim anđeoskim likom, i jedan sa donjom zonom lica koje ima bradu svetačkog karaktera sa nimbusom, očuvanim djelovima teksta i signaturama. Osim ova dva, na jednom fragmentu je uočljiva ispužena ruka, dok na nekoliko ostalih se nalaze ćirilični natpisi. Pronađeni fragmenti fresaka na ovom lokalitetu datuju se u period kraja trinaestog i početka četrnaestog vijeka.²⁸

Zaključno, može se reći da je na mjestu današnje crkve Sv. Vračeva postojala starija crkva, manjih dimenzija. Tehnika gradnje starije crkve sastojala se od upotrebljavanja većih kamenih blokova, relativno dobro obrađenih, koji su vezani slojem crvenice, radi zaštite od hidro uticaja karakterističnih za ovo područje, što raniji istraživači vežu za prvu građevinsku fazu. Drugoj građevinskoj fazi, prema ranijim istraživačima, pripada sadašnja crkva, dok trećoj pripada prostor zapadano od otkrivenog zapadnog zida naosa crkve, prostor priprate, čiji vremenski okvir nije jasan. Izgledno je da se fragmenti fresaka mogu pripisati starijoj crkvi, kao i grobovi 3, 4 i 4a, koji otvaraju novo pitanje: da li je riječ o pokojnicima visokog statusa, ili o pokojnicima koji su ranije sahranjeni na pomenutom prostoru, možda u okviru garbarita ranije crkve u periodu njenog kraja, pa sve do ponovne obnove; ili je crkva podignuta iznad nekropole. Ove nedoumice u procesu analize dovode do novih naučnih pitanja o vremenu nastanka crkve kao i o njenim građevinskim fazama, ali i zahtijevaju nova revizionista istraživanja, kako bi se jasnije sagledala šira slika nastanka i upotrebe crke Sv. Vračeva u Slatini.

Iako se sitni nalazi ovih istraživanja ne nalaze u Zavičajnom muzeju, kao ni njihove fotografije, za ovaj rad to nije toliko ni važno, budući da fragmenti fresaka pripadaju periodu koji je značajan za temu ovog rada – okolnostima u kojima se dešava geneza plemena Bjelopavlića. Znači, starija pravoslavna crkva u selu Slatina, sa izuzetnim fresko slikarstvom (slika 12), aktivna je u periodu kraja trinaestog ili početka četrnaestog vijeka.

III

Važna stavka ovog problema jeste zajednica koju u predanju, ali i istorijskim izvorima i dokumentima, prepoznamo kao Lužane. Prema pre-

²⁷ Isto, 17; Iković, 2017, 98.

²⁸ Isto.

danju, Lužani su prvi Sloveni na području Bjelopavlića.²⁹ Po istorijskim dokumentima, prvi put se spominje Luška župa u GRS-u: ...*Zentae regionem cum civitatibus et has iupantias: Lusca, Podlugie*.³⁰ Ovaj navod pripada tridesetom poglavlju GRS-a, jedan je od rijetkih gdje anonimni prezbiter daje tačnu hronološku sekvencu kada počinje, a to je dvanaesti vijek (*Eo tempore defunctus est Bulgarorum imperator Petrus nomine...*), odnosno period nakon smrti bugarskog cara Petra (927–969).³¹ Kao Luška župa, odnosno Luscha giopa, pominje se i 1318. godine.³² Raslojavanje župa, s većih na manje, koje navodi anonimni prezbiter, po T. Živkoviću se moglo desiti tek u trinaestom vijeku, prvenstveno zbog razvoja privrede i opštih društvenih kretanja.³³ Imajući u vidu da je centar arhontije Dioklitije do prve polovine desetog vijeka u dolini rijeke Zete, odnosno Bjelopavlićima, a nakon raspada Komani–Kroja kulture, on se pomjera južnije, prema Svaču i župi Oblik, u drugoj polovini desetog vijeka.³⁴ Ako dodamo da tadašnji centar arhontije Dioklitije na Martiničkoj gradini strada prilikom pohoda cara Samuila u poslednjim godinama desetog ili prvim godinama jedanaestog vijeka,³⁵ prostor Bjelopavličke ravnice nije više toliko značajan. Međutim, ovdje se sada postavlja pitanje plemena Lužani. Da li je prihvatljivo da su Lužani oni isti Sloveni od sedmog vijeka nadalje, kao i Lužani koji se pominju u kasnijim dokumentima? Oslanjajući se na narodno predanje, jesu. V. Palavestra navodi da *su predanja o starom stanovništvu u Crnoj Gori znatno bliža istorijskoj stvarnosti nego u drugim krajevima*.³⁶ Može se onda postaviti sledeća teza: Pleme Lužani, koje se pojavljuje u srednjovjekovnim dokumentima četrnaestog i petnaestog vijeka, jeste zajednica koja pod tim imenom obitava i učestvuje u istorijskim procesima; dok bi zajednici na prostoru Bjelopavlića u vjekovima prije navedenih, mogli dati naziv Proto – Lužani. Naziv koji ovdje predlažemo koristi se kao tehnički termin; čime se daje do znanja da jednostavno nije moguće, koliko god to bilo primamljivo, pripisati etničke odredbe koje su nama danas poznate i s kojim se danas identifikujemo.

Zašto je bitna ova stavka kada se govori o genezi plemena Bjelopavlići? Svako predanje o Bijelom Pavlu je različito, a opet veoma slično. Između ostalog, u predanju uvijek, bez izuzetka, postoji animozitet i rivalitet na relaciji Bijeli Pavle – Lužani; predstava Lužana kao prokletog naroda, odvo-

²⁹ Шобажих, 1996, 54.

³⁰ GRS, 118.

³¹ GRS, 116.

³² Ковијанић, 1974, 43; *Историја Црне Горе I*, 320.

³³ Живковић, 2009, 251–252.

³⁴ Zagarčanin, 2018, 97–145.

³⁵ Јовановић, 2023b; Јанковић, 2007, 55; Живковић, 2003, 9–25.

³⁶ Palavestra, 1966, 26.

jenog od Boga, za razliku od Bijelog Pavla, koji je pobožan i bogougodan; veća sila, u vidu Svete kraljice ili svetogorskog vladike koji blagosilja Bijelog Pavla a kune Lužane.

Ovo predanje sadrži sva srednjovjekovna načela. Dolazak plemića u zemlju koja je zarobljena od prokletog naroda/zajednice/družine; njegova uzvišena ličnost dobija bitku protiv prokletih, uz pomoć neke vrste božanske sile. Očigledno, u pitanju je rivalitet pravoslavlja s jedne i katoličanstva s druge strane (iako neki autori, poput M. Šobajića, navode da su Lužani bili bogumili).³⁷ Posebno je zanimljiv ovdje *Descriptio Europae Orientalis*, spis iz četrnaestog vijeka, anonimnog autora.³⁸ U poglavlju o Raškoj kraljevini, piše: *In hac Maritima Regione habitatores eiusdem sunt puri catholici et quasi Latini. Ceteri autem eiusdem regni et rex sunt scismatici perfidi et ideo nimium persequuntur dictos catholicos et permaxime ecclesias Latinorum destruunt, dissipant et inuadunt prelatos et captiuant et plura inexacta mala faciunt et ideo dicte ecclesie sunt pauperes.*³⁹ Ovim se jasno navodi da, osim u primorskoj oblasti, u cijeloj kraljevini stanuju šizmatici, odnosno pravoslavci.

IV

Na osnovu svega navedenog, možemo reći da osnova problematike u vezi Bijelog Pavla leži u crkvenim prilikama trinaestog i četrnaestog vijeka. Valjano bi bilo podsjetiti na sabor u Lionu iz 1272. – 1274. godine, kada je došlo do ponovnog jedinstva, unije pravoslavne i rimokatoličke crkve, što nije primljeno dobro među pravoslavicima. Upravo nakon pomenutog sabora, počinje sve negativniji stav prema rimokatolicima.⁴⁰

Kako smo već zaključili, na osnovu fresaka iz crkve Sv. Vračeva, u to vrijeme (kraj trinaestog i početak četrnaestog vijeka) treba smjestiti, možda ne nastanak, ali jako širenje pravoslavlja na prostoru Bjelopavlića. A pošto takođe znamo da se pleme Bjelopavlići pojavljuje kao oformljeno pleme u dokumentu iz 1411. godine, onda bismo s velikom sigurnošću mogli reći da se događaji koji se vežu za Bijelog Pavla mogli smjestiti između ta dva događaja (sabora u Lionu 1272–1274. godine i napada na dubrovački karavan 1411. godine), u četrnaesti vijek. Dešifrovanje predanja i detalja vezanih za predanja, maltene je nemoguće. Još jedan je podatak izuzetno interesantan za ovu tvrdnju, a to je da se u Bjelopavlićima 1633. godine nalazi svega dvesta

³⁷ M. Šobajić, 1888, Књига I, rukopis; Šaletić, 1996, 55; Mrduljaš, 2021, 39–45.

³⁸ Pogledati Живковић, Петровић, Узелац, 2013.

³⁹ DEO, 121.

⁴⁰ I. Komatina, 2023, 111–112.

katoličkih kuća.⁴¹ Podatke o teškom položaju malobrojnih lužanskih familija nalazimo kod Petra Šobajića, s početka dvadesetog vijeka, gdje on navodi da je jedna od preostalih lužanskih familija *највише презрена*.⁴² To sve navodi o velikom neprijateljstvu između Bjelopavlića i Lužana, pri čemu su Bjelopavlići postali dominantni stanovnici doline rijeke Zete, istisnuvši prvobitne stanovnike ove oblasti – Lužane.

Pitanje postanka plemena Bjelopavlići i Bijelog Pavla, suštinski je tek načeto. Ne umanjujući napor autora koji su se u prošlosti bavili ovim pitanjem, mora se ipak reći da je većina njih svoj istraživački fokus usmjeravala na detaljne analize predanja koja se tiču Bijelog Pavla i na osnovu toga donosila zaključke.⁴³ Problem takve metodologije jeste što se u početku barata sa nesigurnim podatkom. Ne zbog toga što samo predanje treba odmah isključiti kao relevantno, već zbog toga što ne znamo koje predanje prethodi kojem, odnosno koje je predanje najstarije. Ako bi se našla geneza predanja, onda bi mnogo jasnije bilo kako se predanje dopunjavalo, i kojim je tokom išlo, čime bi se mogao naći kontinuitet, tj. šablon/obrazac po kojem se predanje prenosilo; koji detalji uvijek ostaju isti, a koji se mijenjaju. Možda bi se tim putem moglo doći do *izvora* predanja, koji sigurno postoji, s obzirom na narativ uobičajen za srednjovjekovni period.⁴⁴

Konačno, freske su za sada najbolji trag i njihovom daljom analizom moglo bi se doći do novih podataka o crkvi Sv. Vračeva na Slatini, a samim tim i novih podataka o pravoslavlju na području Bjelopavlića, pa bi se lakše uočile pojedinosti koje bi nesumnjivo dale veliki doprinos proučavanju postanka plemena Bjelopavlići, kao i Bijelog Pavla.

⁴¹ Ђоровић, 1989, 185.

⁴² П. Шобajiћ, 1996, 118.

⁴³ М. Шобajiћ, 1888; П. Шобajiћ, 1996; Вуксан, 1935, 206; Филиповић, 1948, 168–178; 1949, 256–263; Šaletić, 1996, 9–62.

⁴⁴ Dobar primjer bi bila tzv. Originalna hronika Škotske (Orygynale Cronykil of Scotland) iz 1420. godine u kojoj je prikazana istorija Škotske od početka stvaranja svijeta do krunisanja kralja Džeјmsa I. U ovoj istoriji se tako pojavljuje prvi put verzija o čuvenom Robinu Hudu (*Lytill Jhon and Robyne Hude; Wayth-men ware commendyd gude; In Yngilwode and Barnysdale; Thai oysyd all this tyme thare trawale*, prema Andrew of Wyntown, 1872, 263). To naravno ne znači da je Robin Hud istorijska ličnost kakvu je pamte narodne pjesme i folklor, ali se dolazi do samog izvora kada se on prvi put pojavljuje. U slučaju Bijelog Pavla situacija je drugačija, i ovakav spomen bi izuzetno dragocjen bio ka daljem proučavanju njegove ličnosti, ali i događaja koji su bili aktuelni u tom periodu.

Stanko JOVANOVIĆ
Srećko ŽIVANOVIĆ

PAUL THE WHITE (BIJELI PAVLE): IN THE BEGINNING...

Summary

The paper offered an answer to the origin of the Bjelopavlići tribe, which represents one of the seven hill tribes that inhabit today's territory of Montenegro. The authors approached to this issue from a a little different perspective, in order to understand who was Paul The White, why did he come and for what reasons, as well as his heritage.

IZVORI:

1. *Византијски извори за историју народа Југославије, том III*, ур. Г. Острогорски, Ф. Баришић, Београд, 1966.
2. *Liber pontificalis I–II*, ed. L. Duchesne, Paris 1955.
3. *S. Agathonis papae epistolae, PL 87*, ed. J. P. Migne, Paris 1863, coll. 1161–1258.
4. *Hieroclis Synecdemus et notitiae Graecae episcopatum*, ed. G. Parthey, Berolini 1866.
5. *Sacrorum conciliorum nova et amplissima colectio*, ed. J. D. Mansi, I–XXXI, Florentiae – Venetiis 1758–1798.
6. *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*, edd. J. Darrouzès, Paris 1981.
7. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II–VI*, ed. T. Smiči-klas, Zagrabiae 1904–1908.
8. A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustantia I*, Romae 1863.
9. *Innocentii III Romani pontifices regestorum sive epistolarum I–III*, PL 214–216, ed. J. P. Migne, Paris 1890.
10. В. Мошин, *Сербская редакция синодика в неделю православия. Тексты*, Византийский временник 17, 1960, 278–353.
11. *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника I (1186–1321)*, прир. В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, Београд 2011.

12. Historijski arhiv Dubrovnik: *Litterae Levantis, vol. 1, f. 82 v.*
13. *Gesta Regum Sclavorum I*, превела Д. Кунчер, ур. Т. Живковић, Историјски Институт, Манастир Острог, Београд, 2009.
14. Andrew of Wyntoun, *The Orygnale Cronykil of Scotland*, ed. by D. Laing, Volume II, Edinburgh, 1872.

LITERATURA:

1. Б. Борозан, *Мартинићка Градина – Civita Dioclitiana, Прилог проучавању дукљанскога периода у свјетлу материјалних остатака архитектуре и скулптуре*, Средњовјековна историја Црне Горе као поље истраживања, Зборник радова са округлог стола Историјског института Црне Горе, Књига 3, уред. Б. Ковачевић, Подгорица, 1999, 79–109.
2. В. Кораћ, *Мартинићи – остаци раносредњовековног града*, Београд, 2001.
3. М. М. Šaletić, *Bjelopavlići između istorije i legende*, Matica Crnogorska, Cetinje, 1996.
4. П. Шобајић, Бјелопавлићи и Пјешивци, ЦИД, Подгорица, 1996.
5. М. Загарчанин, *О неким новим археолошким налазима из времена Светог Јована Владимира, са посебним освртом на истраживања манастира Пречиста Крајинска*, Међународни научни скуп „Свети Јован Владимир кроз вјекове – историја и предање (1016-2016)“ Бар, 15-17. септембар 2016. године. У СЛАВУ И СПОМЕН СВЕТОГА ЈОВАНА ВЛАДИМИРА, КЊИГА 6-2, Цетиње, 2018, 5–61.
6. М. Zagarčanin, *Prečista Krajinska i njen echo u prošlosti: (monastery) Prečista Krajinska and its echo in the past*; Nova antička Duklja (New Antique Doclea) XIII, Podgorica 2022, 137–177.
7. М. Zagarčanin, *Ranosrednjovjekovna Nekropola u Mijelama i pitanje Komani Kroja kulture na našim prostorima/The early medieval necropolis Mijela and the question of “Komani-Kruje” culture in the region*, NAD IX, Podgorica, 2018, 97–145.
8. В. Novaković, *Doclea – Genta – Praevalis*, Philologia, br. 5, ur. В. Čubrinović, Beograd, 2007, 121–128.
9. S. Jovanović, *Ideje Petra Šobajića o ranosrednjovjekovnom miješanju u Bjelopavličima*, Историјски записи 3–4, Подгорица, 2021.
10. S. Jovanović, *Oblast bjelopavličke ravnice tokom kasne antike i ranog srednjeg vijeka*, master rad, Filozofski Fakultet Univerziteta u Beogradu, 2023a.
11. С. Јовановић, *Додатна питања о раносредњевјековном периоду у Бјелопавлићима*, Брђанска земља, Брђанска земља : образник за историју, културу, умјетност и вјеру Бјелопавлића и Брда / ур. Б. Брајовић, 2023b, 16–29.
12. В. Иковић, *Arheološki lokaliteti na području Danilovgrada od praistorije do poznog srednjeg vijeka*, magistarski rad, Istorijski Institut Crne Gore, Podgorica, 2017.
13. A. Škergo, *Papal possessions in the eastern Adriatic*, Arheološki vestnik 55, 2004, 429–438.

14. M. Anastos, *The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the Jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732/33*, *Studi Bizantini e neoellenici* 9, 1957, 14–31.
15. И. Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Исторички институт, Београд, 2016.
16. Т. Живковић, *On the Baptism of the Serbs and Croats in the Time of Basil I (867–886)*, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 1, 2013.
17. З. Бешић, Д. Гарашанин, М. Гарашанин, Ј. Ковачевић, *Историја Црне Горе, Књига Прва, Од најстаријих времена до краја XII вијека*, Титоград, 1967.
18. С. Тирковић, И. Божић, Д. Богдановић, В. Ђурић, *Историја Црне Горе. Књ. 2, Од краја XII до краја XV вијека. Том 2, Црна Гора у доба обласних господара*, Титоград, 1970.
19. Ђ. Јанковић, *Условљеност оснивања Зетске епископије на Превлаци*, Саопштење са научног симпозиона „780 година Зетске епископије“, Михољска превлака - Београд, 1999.
20. J. Fine, *The Late Medieval Balkan: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, University of Michigan Press, 1994.
21. М. Томић – Ђурић, *Artistic Trends on the periphery – The lands of Balšić, Kosača and Crnojević family*, *Sacral art of the Serbian lands in the Middle Ages*, ed. by D. Vojvodić and D. Popović, Belgrade, 2016.
22. М. Шобајић, *Брдска слобода*, неobjављени рукопис, 1888.
23. М. Филиповић, *Бијели Павле*, Исторички записи, свеска 3–4, Титоград, 1948.
24. Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Cetinje: *Elaborat Arheološka istraživanja crkve Sv. Vračeva u selu Slatina – Danilovgrad*, Cetinje, 1989.
25. Д. Шеровић, *Једна бокељска верзија о Бијелом Павлу*, Исторички записи 7–8, Титоград, 1948.
26. М. Рајићевић, *Crnogorske priče*, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, XXVIII 2, Zagreb, 1932.
27. Ст. Мијатовић, *О постанку имена Колашин*, Босанска вила, 1913.
28. Б. Ђурђевић, *Постанак и развитак брдских, црногорских и херцеговачких племена*, Титоград, 1974.
29. Р. Ковијанић, *Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima*, Titograd, 1974.
30. Т. Живковић, *Gesta Regum Sclavorum II*, Београд, 2009.
31. Ђ. Јанковић, *Српско Поморје између 7. и 10. стољећа*, Београд, 2007.
32. Т. Живковић, *Поход бугарског цара Самуила на Далмацију*, Исторички часопис 49, 2002, 9–25.
33. V. Palavestra, *Narodna predanja o starom stanovništvu u dinarskim krajevima*, Sarajevo, 1966.
34. S. Mrduljan, *Značaj prevjeravanja glavnine zahumsko–duklijanskog življa iz katolicizma u pravoslavlje (13–14. stoljeće)*, *Croatica Christiana periodica* Vol. 45, No. 87, 2021.
35. И. Коматина, *Perception of Roman Catholics in 13th-Century Serbian Hagiographies: From Fellow Christians to Heretics*, Иницијал. Часопис за средње-вековне студије 11, 2023, 93–114.

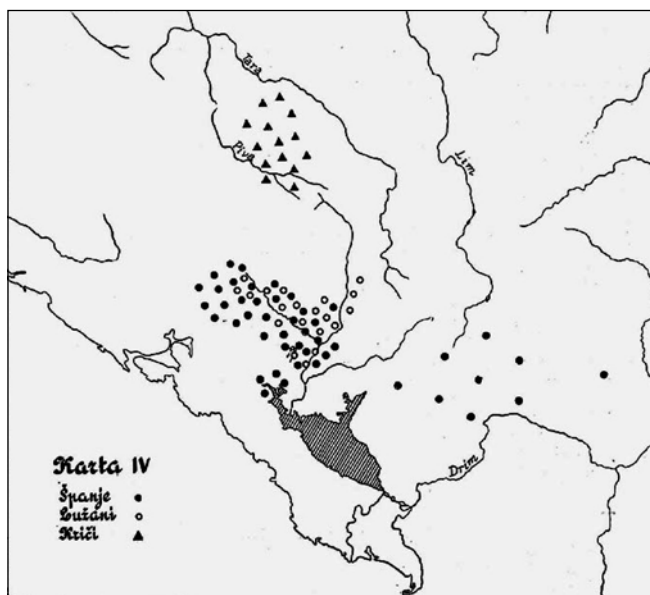
36. В. Ђоровић, *Историја Срба*, Београд, 1989.

37. Д. Вуксан, *Мемоари Данила Павковића*, Записи, књ. XIV, Цетиње, 1935.

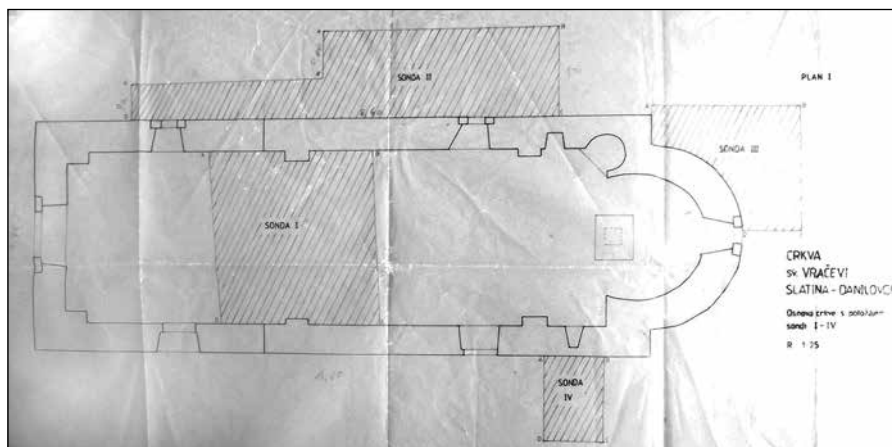
Фотографије:

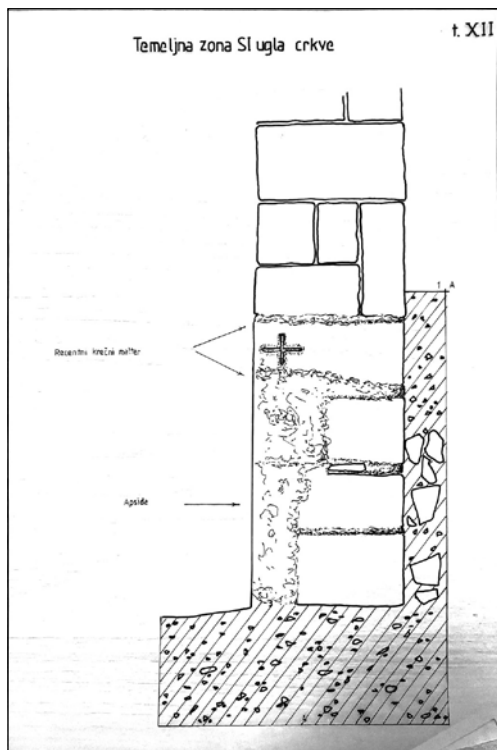
Slika 1 – Područje bjelopavličke ravnice sa okolinom (izvor: Google Earth)

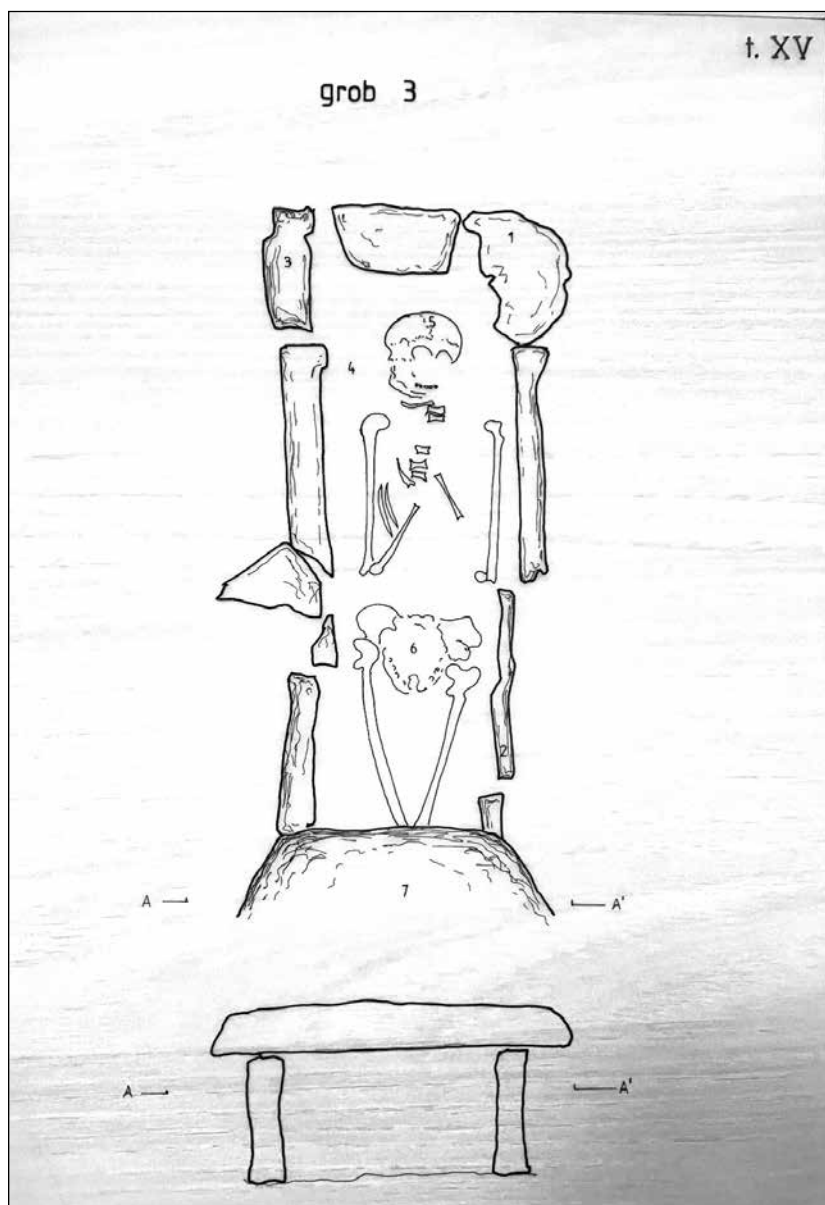
Slika 2 – Geografsko ubiciranje Lužana (preuzeto od Palavestra, 1966, 23)

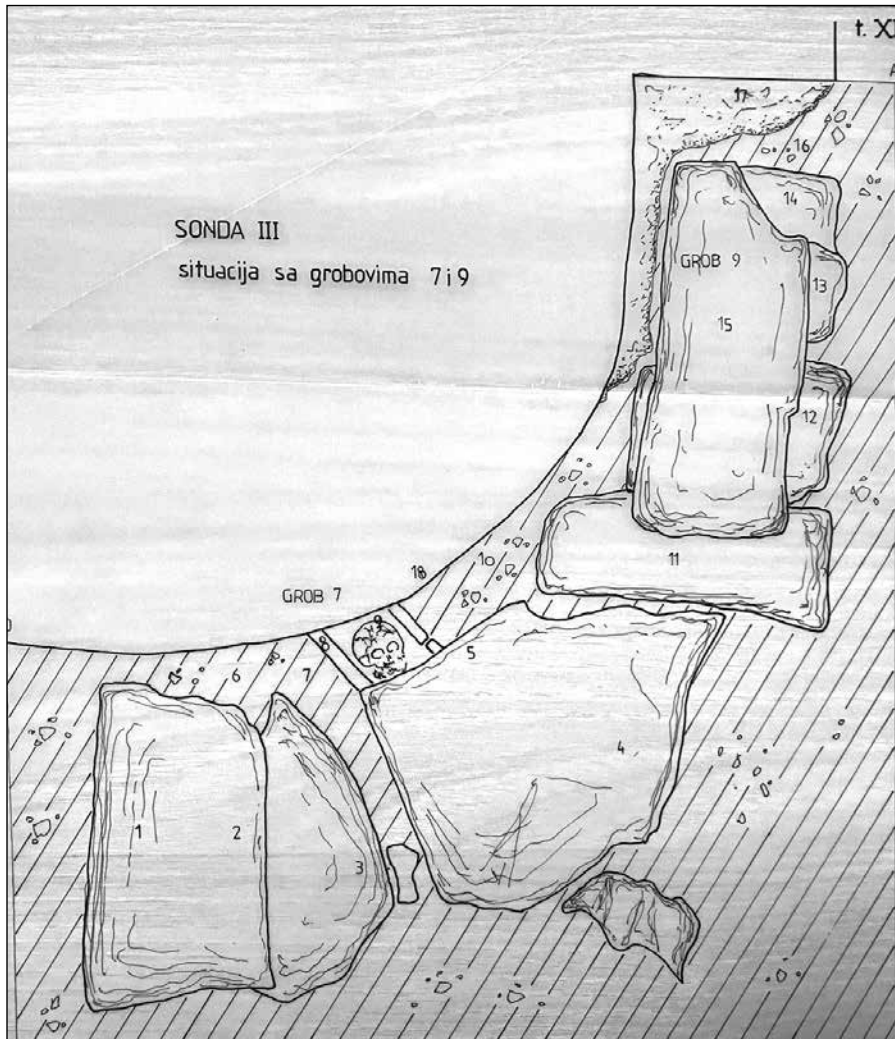
Slika 3 - Osnova crkve Sv. Vračevi sa rasporedom arheoloških sondi (Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Cetinje: Elaborat Arheološka istraživanja crkve Sv. Vračeva u selu Slatina – Danilovgrad, Cetinje, 1989)

Slika 4 – SI ugao sa urezanim krstom (Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Cetinje: Elaborat Arheološka istraživanja crkve Sv. Vračeva u selu Slatina – Danilovgrad, Cetinje, 1989)

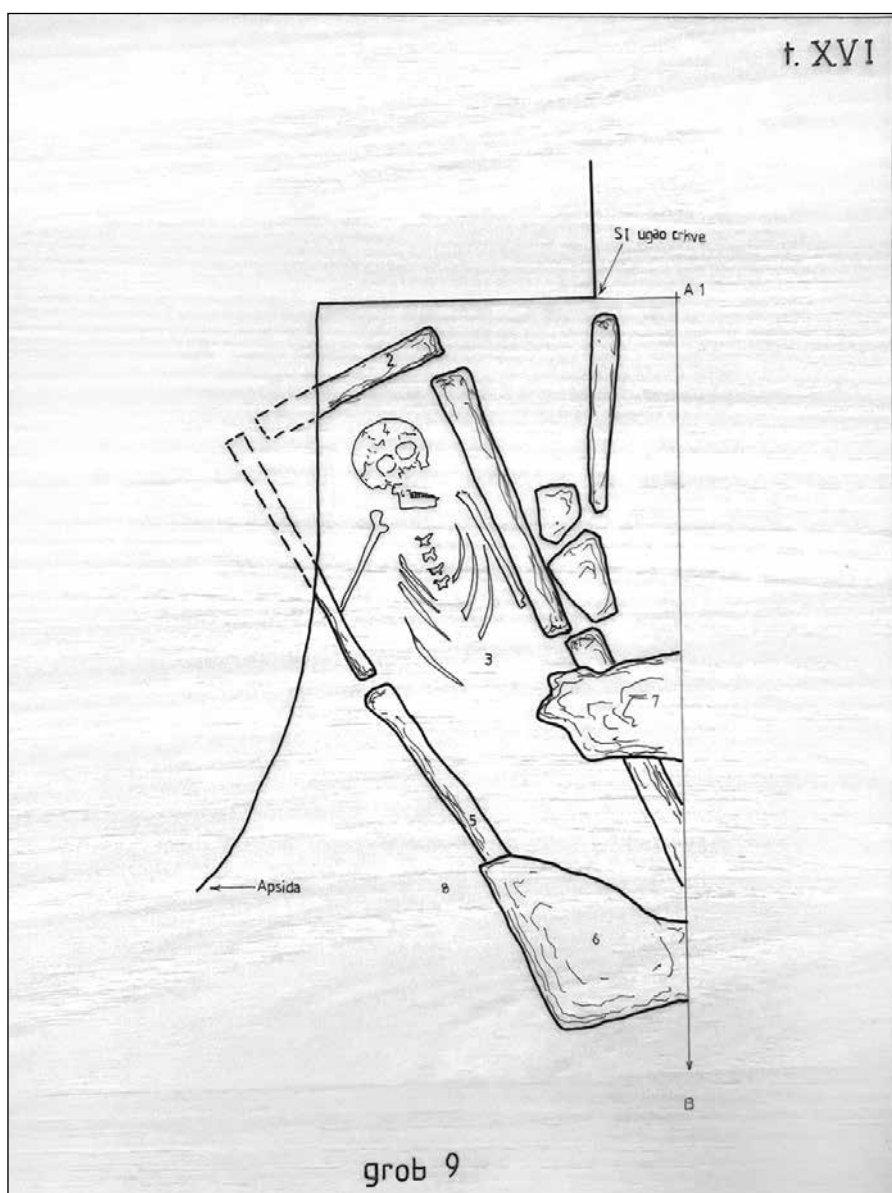

Slika 5 – Grob 3 (Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Cetinje:
Elaborat Arheološka istraživanja crkve Sv. Vračeva u selu Slatina –
Danilovgrad, Cetinje, 1989)

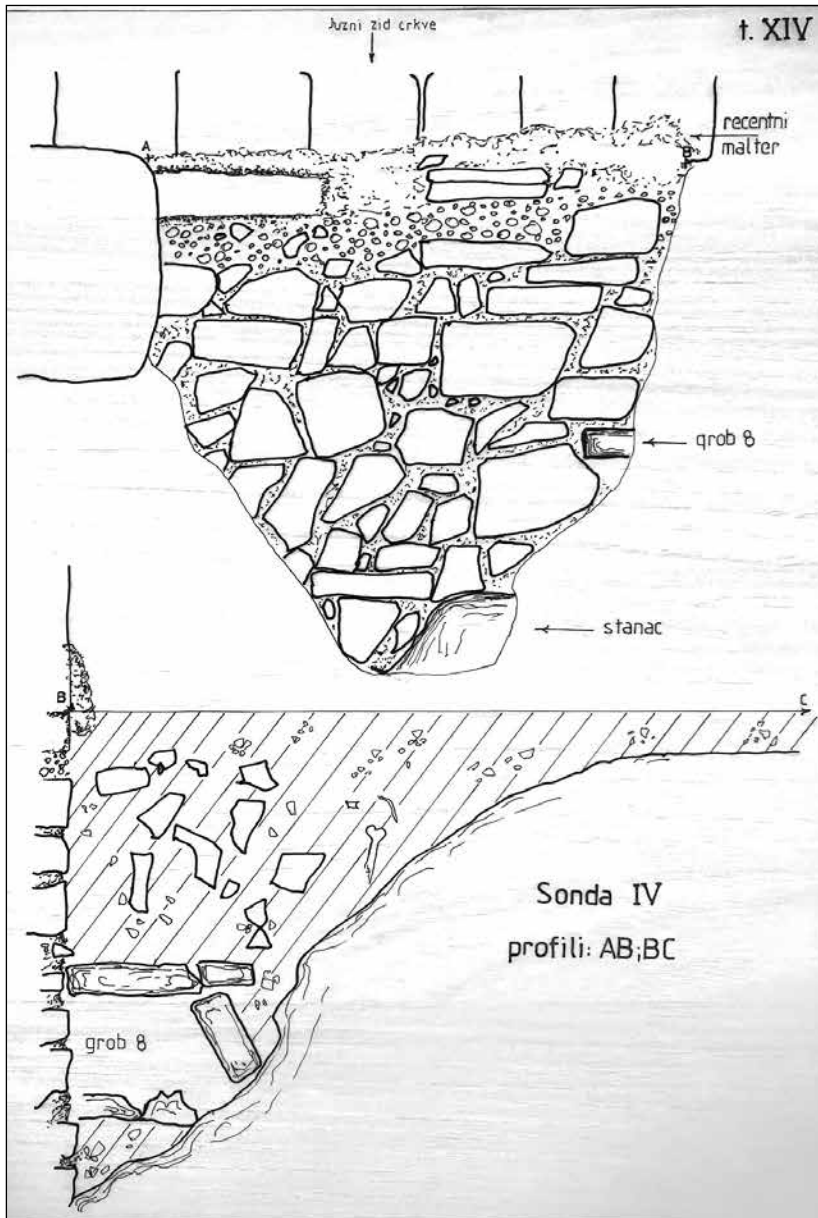

Slika 6 – Sonda III, grobovi 7 i 9 (Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Cetinje: Elaborat Arheološka istraživanja crkve Sv. Vračeva u selu Slatina – Danilovgrad, Cetinje, 1989)

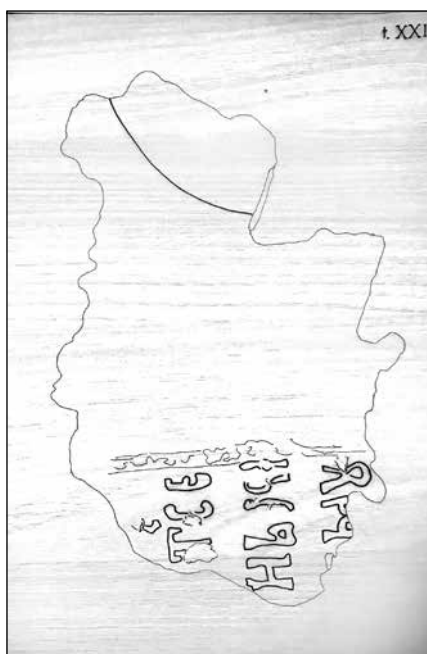
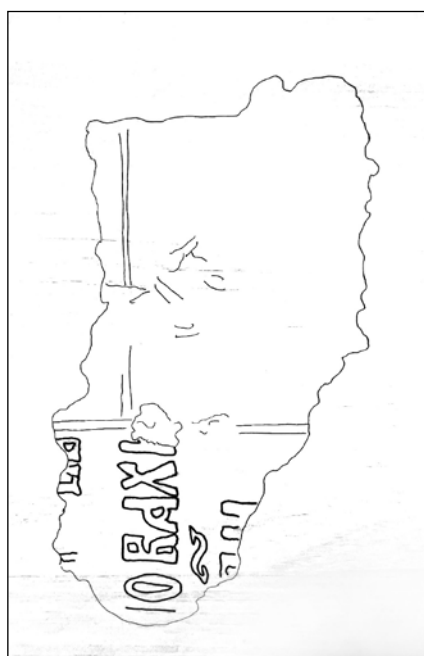
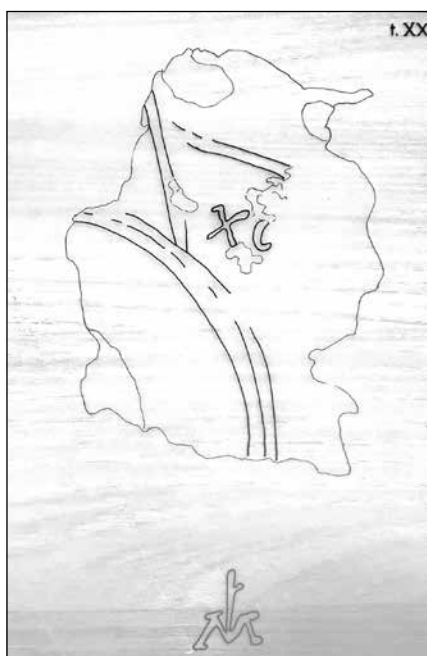

Slika 7 – Grob 9 (Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Cetinje: Elaborat Arheološka istraživanja crkve Sv. Vračeva u selu Slatina – Danilovgrad, Cetinje, 1989)

Slika 8 – Sonda 4 sa grobom 8 (Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Cetinje: Elaborat Arheološka istraživanja crkve Sv. Vračeva u selu Slatina – Danilovgrad, Cetinje, 1989)

Slike 9 – 11 – Fragmenti fresaka
 (Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Cetinje: Elaborat Arheološka istraživanja crkve Sv. Vračeva u selu Slatina – Danilovgrad, Cetinje, 1989)

Slika 12 – Fragment freske (preuzeto od Iković, 2017, 99)